

บทที่ 2

แนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับวิวัฒนาการของชุมชนและการตั้งถิ่นฐาน

2.1.1 ความหมายของชุมชน

คำว่า “ชุมชน” (Community) คือ บริเวณหรือสถานที่ที่หนึ่งใดที่มีผู้คนอาศัยอยู่ กลุ่มคนเหล่านั้นตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกัน เพราะมีความต้องการและความสนใจบางอย่างร่วมกัน เช่น ศาสนาหรือการมีกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งชุมชนไม่จำเป็นที่จะต้องขึ้นอยู่กับข้อกำหนดขอบเขตที่ตายตัวด้วย ขอบเขตทางกฎหมาย ขนาดประชากร และสภาพการพัฒนา ดังนั้น ความเป็นชุมชนหนึ่งชุมชนใด อาจมีพื้นที่ที่มนุษย์ครอบครองเพื่ออยู่อาศัยน้อยกว่าหรือมากกว่าพื้นที่ที่ได้แบ่งเขตการปกครองไว้

ความหมายของชุมชน ในทางสังคมวิทยามีการให้คำนิยามเป็นจำนวนมาก ตามประสบการณ์และแนวทางในการศึกษาของแต่ละบุคคล โดยทั่วไปแล้วให้ความหมาย ในประเด็นเดียวกัน คือ กลุ่มชนกลุ่มหนึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่หนึ่งๆ มีอาณาบริเวณที่มีขอบเขตจำกัด มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน มีการแบ่งปันในสถานะขั้นมูลฐานของชีวิตร่วมกัน¹ ชุมชนในแง่สังคมวิทยาจึงให้ความสำคัญกับคนค่อนข้างมากในฐานะเป็นกลไกหลักของชุมชน ที่ก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐานและการครอบครองพื้นที่ขึ้นในบริเวณใดบริเวณหนึ่งที่มีลักษณะสภาพแวดล้อมต่างกันไป เพื่อเข้าไปจัดการและแบ่งปันทรัพยากรต่างๆ ในธรรมชาติ ให้กับกลุ่มหรือชุมชนตนเองเกิดกฎระเบียบต่างๆ มีการจัดองค์ประกอบชุมชน ทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เป็นส่วนหนึ่งของการเริ่มต้นวิถีชีวิต กิจกรรมต่างๆ ภายในชุมชน

พจนานุกรม Webster's New Dictionary of The American Language ให้ความหมายว่า “ชุมชน” หมายถึง กลุ่มชนที่อยู่ท้องที่หรือในเมืองเดียวกัน มีอาณาบริเวณหรือเมืองที่มีกลุ่มคนอยู่ร่วมกันและมีความสนใจในเรื่องต่างๆ คล้ายคลึงกัน

ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อม ที่แสดงออกด้วยการดัดแปลง ปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมสำหรับการตั้งชุมชนของตน ทำให้เกิดขอบเขตทางด้านพื้นที่ที่มีทั้งการขยายตัวและหดตัวของพื้นที่ครอบครอง เรียกว่า การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์²

¹ สนธยา พลศรี, ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2533), หน้า 11.

² อัครชัย พงศ์ประยูร, การตั้งถิ่นฐานมนุษย์: ทฤษฎีและแนวปฏิบัติ (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 1-4.

2.1.2 การตั้งถิ่นฐานและการกลายเป็นแหล่งชุมชน

2.1.2.1 การตั้งถิ่นฐาน (Settlement) หมายถึง การบุกเบิกเข้าอยู่อาศัยครอบครองพื้นที่ส่วนหนึ่งส่วนใดของโลกที่ยังไม่มีใครเคยอยู่อาศัยมาก่อน รูปแบบและขนาด การตั้งถิ่นฐานมีความซับซ้อนแตกต่างกันไป ตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานเพียงครอบครัวเดียวอย่างโดดเดี่ยว จนกลายเป็นหมู่บ้านน้อยใหญ่ เป็นชุมชนทั้งชุมชนชนบทและชุมชนเมือง การตั้งถิ่นฐานเป็นการแสดงออกถึงการจัดการพื้นที่ของมนุษย์ในรูปของอาคารบ้านเรือน ถนน หนทาง การใช้ที่ดิน รวมไปถึงผลกระทบต่างๆ ต่อสิ่งแวดล้อม

ความหมายอย่างกว้างของการตั้งถิ่นฐาน ใช้การพิจารณาจากหลายแง่มุม ในแต่ละแขนงวิชาการต่างๆ แต่ความหมายโดยสรุป คือ ระบบที่ประกอบไปด้วยจำนวนประชากร รูปแบบและองค์ประกอบย่อย ซึ่งมีการปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางสังคม จำนวนประชากร กล่าวคือ การที่มนุษย์เข้าครอบครองผิวโลกตั้งแต่ 1 คนขึ้นไป จากการตั้งถิ่นฐานชั่วคราวจนเปลี่ยนรูปกลายเป็นชุมชนในระดับต่างๆ ทั้งหมู่บ้าน เมือง มหานคร เป็นต้น

ความหมายอย่างแคบ คือ แหล่งตั้งถิ่นฐานเป็นแหล่งที่ประชากรอาศัยอยู่รวมกันเพื่อวัตถุประสงค์ในการดำเนินชีวิต และการแสวงหาโอกาสต่างๆ ตลอดจนมีความผูกพันและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็เพียงชุมชนขนาดเล็กหรือชุมชนขนาดใหญ่ก็ตาม

1. รูปแบบของการตั้งถิ่นฐานในเมือง³

การตั้งถิ่นฐานในเมืองนั้นแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบดังนี้ คือ

1) การตั้งถิ่นฐานที่ไม่มีการวางแผน เป็นรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของเมืองทั่วไปในปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะการสร้างบ้านเรือนอยู่กันเป็นกลุ่มเพื่อความปลอดภัย เพื่อให้คนได้ใกล้ชิดกัน ต่อมาเมื่อประชากรเมืองเพิ่มมากขึ้น ความจำเป็นที่ต้องขยายเมืองในแง่ที่อยู่อาศัย ที่ประกอบอาชีพด้านต่างๆเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย การตัดสินใจเรื่องการใช้ที่ดินในเขตเมืองจะกระทำโดยเอกชนหลายกลุ่ม หลายอาชีพโดยไม่มีการวางแผนอย่างละเอียดรอบคอบ หรือไม่มีเป้าหมายของชุมชนเป็นแนวทางปฏิบัติ การขยายของเมืองจึงขึ้นอยู่กับสภาพภูมิศาสตร์เกี่ยวกับปัจจัยทางพื้นที่ เช่น บริเวณที่ราบ ความอุดมสมบูรณ์ของดิน มีผลทำให้อุตสาหกรรม การคมนาคมขนส่งเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้การจัดสร้างที่อยู่อาศัยได้ขยายเพิ่มขึ้นอย่างหนาแน่นตามไปด้วย ในที่สุดการตั้งถิ่นฐานที่ไม่มีการวางแผนล่วงหน้าในด้านการใช้ที่ดินจะเกิดปัญหาตามมานับประการ

2) การตั้งถิ่นฐานที่มีการวางแผน เป็นการตั้งถิ่นฐานที่มีขึ้นในระยะหลัง

³ นำพวัลย์ กิจรักษ์กุล, ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2528), หน้า 91-96.

โดยเริ่มมีการวางแผนหลังจากที่เกิดปัญหาตามเมืองต่างๆของโลกที่ไม่มีได้มีการวางแผนการใช้ที่ดินมาก่อน ทั้งนี้เพราะประชากรเพิ่มขึ้นทุกปี การขยายพื้นที่จึงมีความจำเป็น ดังนั้นในการสร้างเมืองในระยะหลังหรือการขยายพื้นที่บางส่วนในเขตเมืองมักจะมีการวางแผนหรือกำหนดผังแม่บทเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ในแต่ละบริเวณเพื่อเตรียมการขยายเมืองในอนาคต โดยรูปแบบการตั้งถิ่นฐานเมืองที่มีการวางแผนแบ่งได้ดังนี้คือ การตั้งถิ่นฐานแบบวงกลม (Radial Settlement) หรืออาจเรียกว่า การตั้งถิ่นฐานแบบใยแมงมุม (Spider's Web Settlement) การตั้งถิ่นฐานแบบกริด (Gridiron Plan) และการตั้งถิ่นฐานตามแนวยาวของเส้นทางคมนาคม (Linear Town)

การศึกษาชุมชนในด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแสวงหาคุณค่าของชุมชนที่มีวิวัฒนาการของชุมชนมาช้านาน นอกจากแนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานแล้วจะต้องอาศัยแนวความคิดต่างๆ เข้ามาศึกษาประกอบ โดยเฉพาะการกลายเป็นแหล่งชุมชนหรือการกลายเป็นเมืองและปัจจัยต่างๆที่กระตุ้นให้เกิดการขยายตัวของเมือง เพื่อเข้าใจชุมชนนั้นๆ ได้ดียิ่งขึ้น

2.1.2.2 การกลายเป็นแหล่งชุมชน (Urbanization)

การกลายเป็นแหล่งชุมชน เป็นกระบวนการที่เพิ่งปรากฏขึ้นในตอนต้นศตวรรษที่ 19 กระบวนการอันซับซ้อนทางสังคมและเศรษฐกิจที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปในสังคมหนึ่ง จากสภาพความเป็นอยู่แบบชนบทโดยทั่วไปได้ก้าวไปสู่ความเป็นแหล่งชุมชน เรียกว่า กระบวนการกลายเป็นแหล่งชุมชน โดยภายในท้องถิ่นหนึ่ง อัตราแหล่งชุมชนจะเพิ่มขึ้นได้ก็โดยการขยายตัวใหญ่ขึ้นของขนาดชุมชนเดิมที่มีอยู่แล้ว หรือไม่ก็เกิดมีเขตชุมชนขึ้นมาใหม่ อันเนื่องมาจากการวางผังสร้างเขตชุมชนหรือสร้างเมืองใหม่ หรือไม่ก็เกิดจากการย้ายถิ่นของประชากรที่อาศัยอยู่ในชนบทเข้าสู่เขตชุมชน ทำให้จำนวนประชากรในเขตชุมชนเพิ่มมากขึ้น นอกเหนือไปจากอัตราเพิ่มขึ้นของประชากรตามธรรมชาติในเขตชุมชนดังกล่าว ในบางแห่งก็มีการขยายเขตเมือง ทำให้ระดับของแหล่งชุมชนเพิ่มสูงขึ้น

1. การขยายตัวของเมือง

การขยายตัวของเมือง เห็นได้จากการเพิ่มขึ้นของประชากรและความซับซ้อนด้านการใช้ที่ดิน โดยอาจมีการขยายตัวต่างกัน บางเมืองมีการขยายตัวเต็มพื้นที่ที่การปกครอง (Truebounded City) ซึ่งเป็นไปได้ยากมาก บางเมืองขยายตัวเร็วเกินกว่าพื้นที่ที่ปกครอง (Overbounded City) บางเมืองขยายตัวไม่เต็มพื้นที่ (Underbounded City) การปรับตัวระหว่างจำนวนประชากรและกิจกรรมที่เพิ่มขึ้นกับขนาดของพื้นที่ทำให้เมืองมีรูปร่างและโครงสร้างต่างกันการขยายตัวเติบโตของเมืองเป็นไปอย่างมีหลักเกณฑ์ สามารถอธิบายได้โดยมีทฤษฎีที่จำแนกรูปแบบของเมือง (Urban Pattern) ออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

1) Concentric Zone Theory⁴ ผู้เสนอทฤษฎีนี้คือ Ernest W. Burgess ในปี.ศ.1952 ได้กล่าวว่าเมืองมีรูปแบบการขยายตัวเป็นวงกลมหรือส่วนของวงกลมออกมาจากจุดศูนย์กลางของเมือง โดยกำหนดให้จุดศูนย์กลางของเมืองเป็นย่านธุรกิจกลาง (Central Business District) ที่เป็นบริเวณแกนกลางของเมืองตัดออกมาเป็นส่วน ที่เรียกว่า ย่านการเปลี่ยนแปลง (Transition Zone) ซึ่งเป็นส่วนผสมระหว่างย่านธุรกิจกลาง และย่านพักอาศัยของผู้ใช้แรงงานซึ่งมักเรียกว่า เขตเสื่อมโทรม ถัดออกมาเป็นย่านพักอาศัยของชนชั้นกลางที่อพยพเข้าไป เพื่อให้พ้นจากสิ่งรบกวนและสภาพแวดล้อมที่ต่ำกว่า รอบนอกไปอีกจะเป็นย่านที่เรียกว่า ย่านเคลื่อนย้าย (Commuter's Zone) ซึ่งเป็นย่านพักอาศัยของคนที่มีฐานะดี และบางส่วนจะกลายเป็นพื้นที่ย่านชานเมือง คนเหล่านี้มักจะทำงานอยู่ในใจกลางเมือง จึงต้องมีการเดินทางเข้าออกเป็นประจำ

สรุปเขตของเมืองจากใจกลางเมืองได้ คือ

- เขตใจกลางเมือง (Central Business District)
- เขตการเปลี่ยนแปลง (Transition Zone)
- เขตพักอาศัยของคนงาน (Zone of Independences Workingmen's Home)
- เขตที่อยู่อาศัยชั้นดี (Zone of Better Residence)
- เขตเคลื่อนย้าย (Comuter 's Zone)

2)Sector Theory⁵ โดย Homer Hoyt เสนอทฤษฎีนี้ขึ้นปี.ศ.1969

โดยแบ่งเมืองออกเป็นส่วนๆ (Sector) แต่ละส่วนของเมืองประกอบด้วยกิจกรรมและประชากรในพื้นที่ต่างๆ ที่ไม่จำเป็นจะต้องเป็นรูปวงกลมซ้อนกันเสมอไป กล่าวคือ บริเวณย่านอุตสาหกรรมไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นโดยรอบศูนย์กลางเมืองแต่อาจขยายตัวโดยอาศัยทางรถไฟเป็นแนวหรือส่วนต่างๆ อาจมีศูนย์กลางของเมือง แล้วขยายไปตามแนวยาวออกสู่ชานเมือง ทำให้รูปแบบการขยายตัวเป็นแบบคล้ายใบพัดหรือรูปลิ้ม

3) Multiple Nuclei Theory⁶ โดย Harris และ Ulman แนวความคิดที่ว่าศูนย์กลางของเมืองใหญ่ๆนั้นได้เกิดขึ้นมาจากที่เพียงแห่งเดียว กล่าวคือ เมืองใหญ่นั้นมิได้ขยายตัวโดยรอบบริเวณศูนย์กลางหลายๆแห่งซึ่งอยู่ในเมืองนั้น ปัจจัยต่างๆ ที่มีอำนาจดึงดูดทำให้เกิดย่านที่อยู่อาศัย ย่านธุรกิจ ย่านอุตสาหกรรมและอื่นๆ ขึ้นมา ได้แก่ นิวเคลียสที่ทั้งสองกล่าวถึง ซึ่งเป็นต้นกำเนิดดั้งเดิมของเมืองและมีอยู่ตลอดเวลา แม้ว่าเมืองจะขยายตัวออกไป

2. ปัจจัยทั่วไปที่ช่วยส่งเสริมการขยายตัวของเขตชุมชน

⁴ James Johnson, *Urban Geography : An Introductory Analysis* (Oxford : Pergamon Press, 1975), pp. 170-172.

⁵ Ray Northam, *Urban Geography* (New York : John Wiley & Sons, 1975), pp. 189-190.

⁶ *ibid.*, pp.191-192.

ซึ่งเพิ่มขึ้นในเขตชุมชนเป็นจำนวนมาก ประชากรดังกล่าวอาจเป็นแรงงานเกษตรมาแต่เดิม แต่ได้อพยพเข้าไปหางานทำในเมือง เนื่องจากเกิดการว่างงานในภาคเกษตรกรรม อันเป็นผลมาจากการนำเครื่องจักร เครื่องผ่อนแรงต่างๆ ใช้ในการเกษตร และจากการใช้เครื่องจักรตามโรงงานในชุมชน ต้องการแรงงานเป็นจำนวนมาก ภายในเมืองจะเกิดย่านโรงงานและเขตที่อยู่อาศัยของคนงานที่มีความหนาแน่นสูง หรือไม่ก็มีการเดินทางไปทำงานระหว่างที่อยู่อาศัยและโรงงาน

2) การขยายตัวด้านการค้าและบริการภายในเมืองนับเป็นภาคเศรษฐกิจใหม่ที่เป็นตัวเร่งให้เขตชุมชนขยายตัว เพราะความจำเป็นในเรื่องแรงงานเป็นจำนวนมาก

3) การพัฒนาการขนส่ง เพื่อนำอาหารและวัตถุดิบเข้ามาสู่เขตชุมชน และในขณะเดียวกันก็บรรทุกสินค้าอุตสาหกรรมไปสู่ลูกค้าทั่วไป การขยายตัวของเมืองในรอบ 150 ปีที่ผ่านมา จึงขึ้นอยู่กับความเจริญทางการขนส่งตามลำดับ ตั้งแต่การขนส่งทางน้ำ ทางรถไฟ ทางรถยนต์ และเครื่องบินในปัจจุบัน

4) ปัจจัยทางสังคมและประชากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการยกระดับความเป็นอยู่ให้สูงขึ้น อัตราการตายได้ลดลงเนื่องมาจากความก้าวหน้าทางด้านการแพทย์และสาธารณสุข ส่วนอัตราการเกิดก็เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ผนวกกับการอพยพย้ายถิ่นอย่างรวดเร็วตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 มีส่วนทำให้ประชากรกระจายทั่วไปและมีส่วนที่อยู่ในเขตชุมชนเพิ่มมากขึ้น ในขณะเดียวกันมีการปรับปรุงสาธารณูปโภคภายในเมืองช่วยให้เมืองขยายตัวอย่างรวดเร็ว

5) ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมต่างๆ เช่น การศึกษา การพักผ่อนหย่อนใจ และแหล่งบริการสังคมต่างๆ ที่ทันสมัยก้าวหน้ามักจะรวมอยู่เฉพาะในเขตชุมชนเท่านั้น ทั้งๆที่สิ่งเหล่านี้ก็เป็นความต้องการของประชาชนโดยทั่วไป ประชากรจำนวนไม่น้อยจึงสรรหาสิ่งเหล่านี้ในเมือง เมืองจึงเป็นศูนย์กลางการบริการในทางด้านนี้

ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า กระบวนการกลายเป็นแหล่งชุมชนเกิดขึ้นได้เพราะปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ประชากรและวิทยาการ รูปแบบที่แสดงออกอย่างชัดเจน คือ โครงสร้างทางกายภาพของเมืองแต่ละแห่งแผ่กว้างออกทุกทิศทาง ทางด้านการบริหาร มีระบอบการปกครองที่มีประสิทธิภาพ มีการคมนาคมที่สะดวก ตลอดจนการสะสมวัฒนธรรมต่างๆ ทำให้เขตชุมชนเป็นแหล่งนำในด้านสังคมทุกแบบ

3. แหล่งเจริญรอบนอกเขตเมือง (Rural – Urban Fringe)

บริเวณซึ่งอยู่เลยนอกเขตเมืองออกไปและยังไม่อยู่ในความดูแลของเมือง ซึ่งเป็นแหล่งกลางมีการขยายตัวรวดเร็วมาก โดยเฉพาะรอบเมืองใหญ่ เช่น กรุงเทพมหานคร ในบางกรณีเมืองขยายออกไปได้รวดเร็วเพราะมีการตัดถนนรอบเมือง หรือปรับปรุงการคมนาคมโดยทั่วไป บางแห่งเมืองขยายอาณาเขตรวมเอาส่วนนั้นไว้ในอำนาจ ในด้านการใช้ที่ดิน บริเวณมีการเปลี่ยนแปลงคือ มีทั้งที่เป็นแบบชุมชนและชนบท เมืองขยายออกรอบด้านด้วยความไม่เป็นระเบียบ บางส่วนขยายเร็ว บางส่วน

ขยายช้า การใช้ที่ดินปนกันยุ่ง เช่น มีทั้งการเกษตร ที่อยู่อาศัย ร้านค้า และอาจมีสถานที่อื่น เช่น ที่ทิ้งขยะมูลฝอย สุสาน หรือคลังน้ำมัน เป็นต้น

คุณลักษณะสำคัญของแหล่งเจริญรอบนอกเขตเมือง อาจมีดังนี้

1) เป็นแหล่งเจริญที่เพิ่งขยายตัวใหม่อยู่เลยเขตเทศบาล หรือชุมชนออกไป อาณาเขตด้านในจดกับเขตปกครองของเมือง อาณาเขตด้านนอกจดกับไร่นาเกษตรหรือแหล่งน้ำต่างๆ โดยทั่วไปอาจล้อมปิดเมืองที่เป็นศูนย์กลาง หรือเจริญเป็นแถบๆก็ได้

2) เป็นแหล่งที่เจริญต่อเนื่องออกไปจากเขตชุมชนเมือง แต่อยู่นอกเมือง ดังนั้นบริการสาธารณะจึงสิ้นสุดที่บริเวณดังกล่าว

3) เป็นแหล่งรับการขยายตัวของเมืองทั้งที่ใช้เป็นที่อยู่อาศัย และแหล่งอุตสาหกรรมที่ขยายตัวออกไปจากในตัวเมือง และมีร้านค้าต่างๆ อยู่ตามถนนสายสำคัญ นับเป็นเขตที่การใช้ที่ดินเปลี่ยนแปลงจากอย่างหนึ่งเป็นอีกอย่างหนึ่งอย่างรวดเร็ว อันทำให้ราคาที่ดินสูงขึ้น โดยการใช้ที่ดินแบบเกษตรกรรมและที่ที่มีความหนาแน่นน้อยก็จะค่อยๆ ถูกแทนที่ด้วยเขตที่อยู่อาศัยและแหล่งอุตสาหกรรม

4) การใช้ที่ดินมักจะเป็นแบบครึ่งๆกลางๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การเข้าถึง จึงมีแนวโน้มที่จะกลายเป็นแหล่งเสื่อมโทรมด้วย โดยเฉพาะในบริเวณที่ดินสาธารณะ

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ลักษณะการใช้ที่ดินบริเวณรอบนอกเขตเมืองจึงเป็นไปแบบผสมระหว่างการใช้ไปในด้านที่อยู่อาศัย การอุตสาหกรรมและการเกษตรปะปนกันไป ที่ดินในบริเวณนี้ราคาแพงขึ้นเพราะความต้องการเปลี่ยนแปลง ที่เห็นได้ชัด คือ บริเวณสวน ไร่นา ต้องกลับกลายเป็นบ้านเรือน โรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น

เขตนี้เป็นพื้นที่ที่มีปัญหา เพราะอยู่นอกเหนืออำนาจของเมืองที่เป็นศูนย์กลาง การจัดสรรที่ดินทำได้อย่างอิสระ จนเกิดการแบ่งขายออกมากเกินไป ตลอดจนการตัดถนนเป็นไปในลักษณะขาดหลักการทั้งสิ้น การจับจองที่ดินโดยมิได้ทำประโยชน์ ไม่คำนึงถึงบริการสาธารณะในอนาคต ทำให้บริเวณนั้นขาดระเบียบเมื่อผนวกเข้ามาไว้ในตัวเมืองหรือในเขตเทศบาล

ในแง่การวางแผนและการใช้ที่ดินแล้ว บริเวณดังกล่าวควรได้รับการพิจารณาวางแผนก่อนที่จะกลายเป็นชุมชนที่หนาแน่น หรืออย่างน้อยควรกำหนดทิศทางในการใช้ที่ดิน มิใช่ปล่อยให้เจริญไปตามบุญตามกรรมหรือแล้วแต่การตัดสินใจของเจ้าของที่ดิน ยิ่งถ้ามองทางเศรษฐกิจด้วยแล้ว บริเวณดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจในเมือง ด้านสังคมก็ผูกพันกับเมือง จึงควรมีการวางแผนร่วมกันกว้างๆ เป็นหน่วยเดียวกัน ไม่ว่าส่วนนั้นจะเป็นเขตชุมชน ชานเมือง หรือเมืองบริวาร

2.2 แนวความคิดด้านการอนุรักษ์

แนวความคิดด้านการอนุรักษ์ ใช้ในการพิจารณามาตรการในการอนุรักษ์สิ่งที่มีคุณค่าของชุมชน ซึ่งแสดงออกมาในรูปของ ลักษณะชุมชน ย่าน สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม วัฒนธรรมประเพณี มีแนวความคิดในการอนุรักษ์ที่สำคัญ ดังนี้

2.2.1 ความหมายของการอนุรักษ์

พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 ในมาตรา 10 และ 11 ข้อที่ 3 ได้ให้ความหมายของการอนุรักษ์ไว้ดังนี้

“ การอนุรักษ์ “ หมายความว่า การดูแล รักษา เพื่อให้คงคุณค่าไว้ และให้ความหมายรวมถึงการป้องกัน การรักษา การสงวน การปฏิสังขรณ์ การบูรณะด้วย

1. การสงวนรักษา หมายถึง การดูแลรักษาไว้ตามสภาพเดิมเท่าที่เป็นอยู่และป้องกันไม่ให้เสียหายต่อไป
2. การปฏิสังขรณ์ หมายถึง การทำให้กลับสู่สภาพที่เคยเป็นมา
3. การบูรณะ หมายถึง การซ่อมแซมและการปรับปรุง

นิจ หนีวชิระนันท์ ได้เสนอแนวความคิดเรื่องการอนุรักษ์ว่า **อนุสรณ์และสถาน** (Momuments and Sites) คือ อาคารสถานที่และบริเวณที่มนุษย์สร้างขึ้นหรือเป็นไปโดยธรรมชาติและมีคุณค่าในทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ และสุนทรียศาสตร์ ถือว่าเป็นเกียรติและมรดกของชาติและของโลก การอนุรักษ์แผนใหม่จะไม่เป็นอนุรักษ์อย่างที่เคยเรียกว่า “รักษาไว้ในตู้กระจก” แต่ต้องให้อาคาร สถานที่ บริเวณเช่นว่านั้น ผสมผสานกลมกลืนไปกับชีวิตและเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมมนุษย์ในสังคมปัจจุบัน⁷

Arnold Wittick ให้ความหมายของการอนุรักษ์ว่า มีความหมาย 2 นัย คือ การใช้และการจัดการทรัพยากร ทั้งที่เป็นธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้นอย่างฉลาดและมีกรวางแผนอย่างรอบคอบสำหรับทรัพยากรเหล่านั้น เพื่อบรรลุถึงการใช้ทรัพยากรในอนาคต ส่วนความหมายนัยแคบคือ การปรับปรุงหรือการป้องกันอาคารหรือกลุ่มอาคารและบริเวณใกล้เคียง (Conservation Area) โดยมักจะเป็นอาคารที่มีคุณภาพดีทางสถาปัตยกรรม หรือมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ บริเวณดังกล่าวอาจจะมีขอบเขตตั้งแต่หมู่บ้านทั้งหมู่บ้าน หรือเมืองขนาดเล็ก หรืออาจจะเป็นส่วนหนึ่งของเมือง เช่น ถนน ตลาด กลุ่มอาคาร เป็นต้น⁸

⁷ นิจ หนีวชิระนันท์, “กฎหมายสิ่งแวดล้อม,” เอกสารการสอนชุดวิชา กฎหมายสิ่งแวดล้อม (กรุงเทพฯ: สาขาวิชา นิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ,2534), หน้า 309.

⁸ Arnold Wittick, *Encyclopedia of urban planning* (USA : McGraw – Hill Book Company, 1974), pp. 294.

Gerald Burke⁹ กล่าวโดยสรุปว่าการอนุรักษ์ในระดับเมือง หมายถึงการรักษา ป้องกัน ปรับปรุงอาคาร และบริเวณใกล้เคียงที่มีความสำคัญ และมีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ประวัติศาสตร์ สังคม และเทคโนโลยี เพื่อก่อให้เกิดสภาพแวดล้อมที่ดีและมีลักษณะเฉพาะของตนเอง โดยเฉพาะลักษณะพิเศษที่เป็นอยู่ในอดีต

หรือ การอนุรักษ์ หมายถึง การตามรักษา ซึ่งรวมถึงการป้องกัน ดูแลรักษาและรวมถึง การอนุรักษ์สิ่งที่เคยมีอยู่ก่อนหน้านั้น โดยคำนึงถึงคุณค่าและความมุ่งหมายในการใช้ประโยชน์ด้วย ซึ่งการอนุรักษ์นั้นไม่ได้หมายความว่าต้องรักษาทุกสิ่ง ทุกอย่างไว้ในสภาพเดิม แต่เป็นการควบคุม การเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปอย่างถูกต้องและมีระเบียบ โดยต้องกำหนดนโยบายและเป้าหมายในการ อนุรักษ์ก่อนว่า อะไรคือสิ่งที่ต้องการอนุรักษ์ และจะอนุรักษ์ไว้เพื่ออะไร

กล่าวโดยสรุปแล้ว การอนุรักษ์ คือ การป้องกัน การรักษา การสงวน รวมไปถึง การจัดการ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ อาคาร ย่านประวัติศาสตร์ และโครงข่ายต่างๆ ที่สัมพันธ์กัน ให้เกิดสภาพแวดล้อมที่ดี และยังคงทรงไว้ซึ่งคุณค่าของสิ่งที่จะอนุรักษ์

2.2.2 เหตุผลของการอนุรักษ์

ประโยชน์ของการอนุรักษ์ในระดับท้องถิ่น ชุมชน หรือภูมิภาคต่าง ๆ นั้น จะทำให้รู้จัก ตนเอง รู้จักรากเหง้า รู้จักความเป็นมา รู้จักวางแผนมรดกทางวัฒนธรรม¹⁰ เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่อง ทางเอกลักษณ์ท้องถิ่น เกิดความรักและหวงแหนศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น เกิดความภูมิใจ ความผูกพัน ต่อบ้านเกิด ชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ หากพิจารณาในด้านอื่นๆ อาทิ เช่น มรดกทางวัฒนธรรมเป็นทรัพยากร ที่ล้ำค่าที่อาศัยประโยชน์ได้อย่างไม่มีวันหมดสิ้น การอนุรักษ์จึงเป็นการทำนุบำรุงทรัพยากรที่มีอยู่ เพื่อประโยชน์ต่อไปยาวนาน เช่น โบราณสถาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นองค์ประกอบสำคัญในการ พัฒนาการท่องเที่ยว เป็นต้น

ดังนั้น เหตุผลของการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชนนั้น สามารถอธิบายได้ดังนี้

1. การอนุรักษ์นั้นเป็นเรื่องของความรู้ ในคุณค่าของความงามแห่งศิลปะ สถาปัตยกรรม ภูมิทัศน์ และสภาวะแวดล้อมในชุมชนนั้น
2. การอนุรักษ์นั้นเป็นเรื่องของความเข้าใจในเอกลักษณ์ของตนและชุมชน และการดำรง เอกลักษณ์นั้นไว้เพื่อเป็นเครื่องชี้แสดงความเป็นมา วิวัฒนาการ และการพัฒนาของ เผ่าพันธุ์ เชื้อชาติ และสังคม
3. การอนุรักษ์นั้นเป็นเรื่องของความผูกพันในสิ่งต่างๆ ที่บรรพบุรุษของตนได้สร้างสรรค์ขึ้นมา และใครจะรักษาไว้เป็นมรดกที่จะสืบทอดไปสำหรับชนรุ่นหลัง

⁹ Gerald Burke, *Townscape* (Great Britain: Pelican Book Ltd., 1976)

¹⁰ วิถี พาณิชพันธ์, "คนเมืองเชียงใหม่," *อนุสารจ.ส.ท.* 6 (มกราคม 2527): 57.

4. การอนุรักษ์นั้นเป็นเรื่องของความเข้าใจในความเกี่ยวเนื่องและสัมพันธ์ของประวัติศาสตร์ ศิลป สถาปัตยกรรม และวัฒนธรรมประเพณี ตลอดจนอารยธรรมของมนุษย์ รวมทั้งสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกับเหตุการณ์ และบุคคลที่มีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ
5. การอนุรักษ์นั้นเป็นเรื่องของความรู้อันมีคุณค่าของสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์แห่งอดีต เหตุการณ์สำคัญ ความสำเร็จ และชัยชนะ ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมในอดีต และมีผลมาถึงปัจจุบันหรือต่อไปในอนาคต
6. การอนุรักษ์นั้นเป็นเรื่องของความเข้าใจที่จะสงวนรักษาหลักฐานพยานทางวิชาการทางประวัติศาสตร์ เพื่อประโยชน์ในการศึกษาต่อไปในอนาคต
7. การอนุรักษ์นั้นเป็นเรื่องของความเสียหาย ไม่อยากสูญเสียสิ่งดีงาม สิ่งสำคัญและสิ่งต่างๆ ที่ตกทอดมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน หากอยากที่จะคงสภาพรักษาไว้เป็นมรดกสมบัติของตนเอง ของชุมชน และของชาติต่อไป
8. การอนุรักษ์นั้นเป็นเรื่องของความเข้าใจ ที่อาศัยบทเรียนแห่งอดีตมาเปรียบเทียบสภาพปัจจุบัน เพื่อการดำเนินงานที่เหมาะสมในอนาคต
9. การอนุรักษ์เป็นเรื่องของความเข้าใจในการบำรุงรักษาสิ่งที่มีคุณค่า มีความสำคัญไม่ให้อายุสลาย สูญหาย ตามอายุขัยของสิ่งนั้น หรือถูกทำลายโดยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์
10. การอนุรักษ์นั้นเป็นเรื่องของความรู้อันใช้ในการดำเนินการ หรือการใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสมในสิ่งที่มีคุณค่าที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม และตกทอดมาถึงชนรุ่นปัจจุบัน
11. การอนุรักษ์นั้นเป็นเรื่องของการเลือกแนววิถีที่เหมาะสมในการดำเนินงานเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรมโดยการคงสภาพ หรือการเปลี่ยนแปลงตามสภาพที่เป็นอยู่ หรือความจำเป็นในสถานการณ์ปัจจุบัน

2.2.3 ขนาดของการอนุรักษ์ (Scale of Preservation Action)

การอนุรักษ์ชุมชน โดยความหมายแล้ว คือ การอนุรักษ์สิ่งที่ปรากฏอยู่ในชุมชนที่มีความแตกต่างมีเอกลักษณ์เฉพาะชุมชน และเป็นสิ่งที่แสดงถึงวิถีชีวิตตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันสืบเนื่องกันมาของประชากรในชุมชน ซึ่งการอนุรักษ์นั้นอาจเป็นการอนุรักษ์ทั้งชุมชน อนุรักษ์เพียงบางส่วน แต่ในความจริงในทางปฏิบัติบางครั้งไม่สามารถกระทำได้

Worskett กล่าวใน Character of Town ว่า การอนุรักษ์เราไม่สามารถอนุรักษ์ เก็บหรือรักษาทุกสิ่งทุกอย่างเอาไว้ได้ทั้งหมดเพราะแต่ละเมือง แต่ละชุมชนล้วนมีข้อจำกัดที่แตกต่างกันไปทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ประชากร และอื่นๆ ซึ่งมาพร้อมกับการพัฒนาและวิวัฒนาการที่ไม่หยุดนิ่งของ

ชุมชน จะต้องยอมให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงบ้าง เพื่อความเหมาะสมในด้านต่างๆ จึงจำเป็นต้องเลือกอาคาร เลือดย่าน ที่เหมาะสมสำหรับการเป็นตัวแทนและเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน¹¹

ในการปฏิบัติตามแนวทางการอนุรักษ์จะต้องคำนึงถึงหลักดังต่อไปนี้

- 1) การอนุรักษ์ศูนย์กลางทางประวัติศาสตร์ ควรพิจารณาถึงสภาพและฐานะที่เป็นอยู่จริง รวมไปถึงปัญหาโดยรวมที่เกี่ยวข้อง ทั้งด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ สิ่งแวดล้อมทางสังคม ปัญหาของชุมชนด้านต่างๆ เช่น การจราจร เป็นต้น
- 2) การวางแผนอนุรักษ์ศูนย์กลางทางประวัติศาสตร์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของเมือง ควรคำนึงและยึดหลักทางผังเมือง โดยอาศัยจากการวิเคราะห์ข้อมูล การให้ความสำคัญกับคุณค่าทางประวัติศาสตร์ภายในชุมชน
- 3) ขั้นตอนในการอนุรักษ์ควรมีการศึกษาอย่างละเอียด
- 4) วิธีการอนุรักษ์ที่ดีที่สุด คือ การปรับสภาพของสิ่งที่จะอนุรักษ์ ให้ดำรงอยู่ได้ในสภาพสังคมและเศรษฐกิจปัจจุบัน
- 5) การดำเนินการอนุรักษ์ต้องเคารพต่อกฎเกณฑ์เดิมของงานในแต่ละสมัย บางครั้งจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงบ้างเพื่อประโยชน์ที่แตกต่างออกไป จึงจำเป็นต้องศึกษาส่วนต่างๆ อย่างละเอียดและเลือกรักษาเฉพาะส่วนที่สำคัญจริงๆ
- 6) การปรับสภาพเมืองเก่าให้มีชีวิตขึ้นบางครั้งจำเป็นต้องใช้แนวความคิดและวิธีการสมัยใหม่ แต่ต้องคำนึงถึงความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางประวัติศาสตร์
- 7) ในการดำเนินการอนุรักษ์ ควรจะได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานวางแผนของเมือง เช่น สำนักผังเมือง ผู้เชี่ยวชาญในสาขาที่เกี่ยวข้อง ที่สำคัญที่สุด คือ การสร้างสามัญสำนึกแก่คนในชุมชนให้เห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของสิ่งที่จะอนุรักษ์

2.2.4 สิ่งที่ควรอนุรักษ์

ในการทำการศึกษามืองหนึ่งเมือง แล้วตั้งคำถามว่าอะไรคือสิ่งที่จะอนุรักษ์ไว้ในเมืองนี้ จำเป็นจะต้องย้อนกลับไปถึงความหมายของการอนุรักษ์ ที่กล่าวว่า การอนุรักษ์ไม่ได้จำกัดไว้เพียงการอนุรักษ์อาคาร สถาปัตยกรรม หรือโบราณสถาน โบราณวัตถุ หากหมายถึงกลุ่มอาคาร ย่านต่างๆ ไปจนถึงการอนุรักษ์เมืองทั้งเมือง ซึ่งจำแนกออกมาเป็นกลุ่มได้ ดังนี้

2.2.4.1. สถาปัตยกรรม (Architect and Buildings) ได้แก่ อาคาร กลุ่มอาคาร สิ่งก่อสร้างทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ เช่น น้ำพุ อนุสาวรีย์ ปราสาทราชวัง เป็นต้น งานสถาปัตยกรรม เป็นสิ่งที่สามารถเห็นได้เด่นชัดในแง่รูปธรรมสำหรับการอนุรักษ์ ทั้งนี้เพราะวิวัฒนาการของชุมชนต่างๆ ย่อมมีการก่อสร้างอาคารเพื่อการอยู่อาศัย งานสถาปัตยกรรมซึ่งเป็นสิ่งก่อสร้างที่คงทนอยู่เป็นเวลา

¹¹ Roy Worskett, *The Character of Town : An Approach to conservation* (London: Architectural Press, 1969), pp. 42-56.

ยาวนาน จึงสามารถใช้เป็นตัวแทนของงานสถาปัตยกรรมในยุคสมัยต่างๆ บอกเล่าถึงเหตุการณ์และ ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม วัฒนธรรมประเพณีของชุมชน แต่ในขณะเดียวกัน สถาปัตยกรรมก็เป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่ง ซึ่งไม่อาจจะใช้เป็นตัวแทนของเมืองหรือชุมชนทั้งหมดได้ การทำให้การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมเกิดคุณค่า มีคุณค่าระดับชุมชนจะต้องพิจารณาองค์ประกอบและ สิ่งแวดล้อมโดยรอบของสถาปัตยกรรมนั้น

2.2.4.2. อนุสรณ์และสถาน (Monuments and Sites) ในระดับสากลที่ยอมรับ โดยทั่วไปจะยอมรับว่า สิ่งก่อสร้าง โบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือย่าน เป็นสิ่งที่มีคุณค่าและเป็นตัวแทน ที่แสดงให้เห็นถึงคุณภาพชุมชน เพราะอนุสรณ์และสถาน หมายถึง อาคาร สถานที่ และบริเวณทั้งที่ มนุษย์สร้างขึ้นและธรรมชาติสร้างและมีคุณค่าทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ และ สุนทรียศาสตร์ มีการให้คำจำกัดความและแยกประเภทของอนุสรณ์และสถานไว้ 2 องค์ครด้วยกัน ดังนี้

1.หลักสากลของสหราชอาณาจักรและเครือจักรภพอังกฤษ จำแนกเป็น 3 ประเภท

ก. อนุสรณ์และสถานอันมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ (Monuments and Sites of Historical Interest) คือ อนุสรณ์สถานที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ อาจอนุรักษ์ได้โดยการขึ้นทะเบียนโบราณสถาน เช่น วัดวาอาราม ปราสาทหิน เป็นต้น

ข.อนุสรณ์และสถานอันมีคุณค่าทางวิทยาศาสตร์ (Monument and Sites of Scientific Interest) คือ อนุสรณ์และสถานที่มีความสำคัญทางวิทยาศาสตร์ซึ่งอาจอนุรักษ์ได้โดยการ ประกาศเป็นเขตหวงห้ามโดยประมวลกฎหมายที่ดิน เช่น ซากโบราณสถาน ส่วนทางชีววิทยา เช่น สุสานหอย เป็นต้น

ค.อนุสรณ์และสถานอันมีคุณค่าทางความงาม แง่ธรรมชาติอาจ อนุรักษ์ได้โดยกฎหมายเกี่ยวกับการคุ้มครองป่าไม้ เช่น เทือกเขา อุทยานแห่งชาติ เป็นต้น

2. องค์การยูเนสโก ในการประชุมสามัญครั้งที่ 17 เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน 2515 ณ กรุงปารีส ที่ประชุมได้มติยอมรับมติอนุวัติว่าด้วยการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมและ ทางธรรมชาติของโลก (Convention concerning the protection of the World Cultural Heritage) ได้ให้ความจำกัดความว่ามรดกทางวัฒนธรรม(Cultural Heritage) ในแง่ศิลปกรรมการก่อสร้าง ประกอบด้วยคุณลักษณะ 3 ประการ ดังนี้

ก. อนุสรณ์ (Monuments) คือ ผลงานทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ส่วนประกอบ หรือโครงสร้างทางโบราณคดี ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ หรือเทคโนโลยี

ข. กลุ่มอาคาร (Group of Building) กลุ่มของอาคารที่แยกกันหรือ ต่อเนื่องกันโดยทางลักษณะทางสถาปัตยกรรม ความร่วมลักษณะ หรือที่ตั้งอันเหมาะสมในภูมิทัศน์ ทำให้เกิดคุณค่าดีเด่นในด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะหรือเทคโนโลยี

ค. สถานที่ (Sites) คือ ผลงานของมนุษย์หรือผลงานอันผสมกันระหว่างธรรมชาติและมนุษย์และพื้นที่ อันรวมทั้งโบราณสถานซึ่งมีคุณค่าดีเด่นในทางประวัติศาสตร์ (Historical) สุนทรียภาพ (Aesthetic)ชาติพันธุ์วิทยา (Ethnological) หรือมนุษย์วิทยา (Anthropological)

การจำแนกประเภทอนุสรณ์สถานและโบราณสถานนั้น มีการจำแนกได้หลายรูปแบบขึ้นอยู่กับแนวทางการศึกษาของแต่ละองค์กร แต่ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวของผู้คนในอดีตแทบทั้งสิ้น ซึ่งบางเรื่อง บางแห่ง อาจหายสาบสูญไปจากความทรงจำของผู้คนแล้ว บางแห่งยังเหลือร่องรอยไว้ให้เห็นแต่ไม่มีความสมบูรณ์

ในการจัดมรดกทางวัฒนธรรม ได้จัดประเภทของอนุสรณ์สถานเอาไว้ 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ ซากอารยธรรม (Dead Monuments) คือ สถานภาพของโบราณสถานนั้นมีลักษณะเป็นซากหลักฐานทางอารยธรรมในอดีตมากกว่าจะใช้สอยได้ในปัจจุบัน และ อนุสรณ์ที่ยังใช้ประโยชน์ (Living Monuments) คือ อนุสรณ์สถานที่ยังคงประโยชน์ทางการใช้สอยสืบทอดประเพณีทางศิลปะและมีการตกแต่ง เสริมความมั่นคงตามลักษณะของสถาปัตยกรรมนั้นๆ

การแบ่งประเภทการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม และสิ่งแวดล้อม (Historic Centre or Historic Urban Centre) ในยุโรป มีแนวความคิดเปลี่ยนแปลงเป็นที่ยอมรับ ในการให้ความสำคัญในการอนุรักษ์ศูนย์กลางที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของเมือง หรือส่วนของเมืองเก่าที่มีลักษณะเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์ของเมือง¹² คือ

- ศูนย์กลางเป็นลักษณะองค์ประกอบของศูนย์กลางหรือกลุ่มอาคารหรือสิ่งแวดล้อมที่มีลักษณะพิเศษ เป็นต้น
- มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมมากโดยที่อาจเกี่ยวข้องกับพัฒนาการทางผังเมือง เรียกได้ว่า มีคุณค่าทั้งความงาม (Aesthetic) และทางประวัติศาสตร์ (Historic)
- มีความต่อเนื่องของการดำรงชีวิตของสังคมอยู่ในช่วงนั้น เช่น กิจกรรมของเมืองนั้น เป็นต้น

ส่วน Historic Centre ในยุโรปจะแบ่งออกเป็นส่วนย่อยๆตามความสำคัญในฐานะที่เป็นศูนย์กลางโครงสร้างและลักษณะทางภูมิประเทศ แบ่งเป็น 4 ลักษณะ คือ

- 1) กลุ่มของอาคารหรือสวนชุมชนที่แยกออกจากเมือง แต่ยังคงมีการอาศัยอยู่ เช่น หมู่บ้าน
- 2) เมืองเล็กๆต่างจังหวัดที่มีลักษณะพิเศษทางภูมิประเทศ

¹² ฟรานซิส ดี เค จิง, สถาปัตยกรรม: รูปทรง, รูปทรงที่ว่าง, การจัด, แปลโดย สาทิศ ชูแสง (กรุงเทพฯ: ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), หน้า 68-69.

3) เมืองทางประวัติศาสตร์ (Historic Town) ซึ่งยังคงคุณค่า ลักษณะ ความสวยงามหรือคุณค่าทางศิลปสถาปัตยกรรมแบบอย่างสมัยเดิมไว้เป็นส่วนใหญ่เกือบทั้งส่วนของเมืองอาจจะมีคุณค่าทางด้านเป็นศูนย์กลางทางศิลปะ การค้า การเมือง ศาสนา ในประวัติศาสตร์มาก่อน

4) ส่วนหรือศูนย์กลางทางประวัติศาสตร์ของเมืองใหญ่โดยที่ ตำแหน่งของศูนย์กลางนี้อาจแตกต่างกันไปแต่ละเมือง แต่ละประเทศ

2.2.4.3. เมืองและย่านประวัติศาสตร์ (Town Historical Sites) เมือง หมายถึง พื้นที่ อาจกำหนดขอบเขตได้บริเวณใดบริเวณหนึ่ง ประกอบด้วยอาคาร สิ่งก่อสร้าง ในการดำเนินชีวิตของ ประชาชน และสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับอาคาร สิ่งก่อสร้าง และวิถีชีวิตของประชาชนเหล่านั้น อยู่ภายใต้การควบคุมและการบริหารของผู้ปกครองนคร มีการจัดการ การบริหารโดยระบบและระเบียบ

การอนุรักษ์ในปัจจุบัน ไม่ได้จำกัดไว้เพียงการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุเพียงอย่างเดียว เพราะสิ่งที่กล่าวมาล้วนเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในชุมชนที่รวมไว้ ถึงวิถีชีวิต การดำเนินชีวิตของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งก่อสร้าง และสภาพแวดล้อมนั้นๆ ซึ่งชุมชนนั้นๆ มีวิวัฒนาการอยู่ภายใต้พื้นที่และวัฒนธรรมของตน บ่อยครั้งจึงได้ยินเรียกว่า เมืองโบราณที่มีช่วงอายุ (Life Span) อยู่ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งในประวัติศาสตร์ หรือ หลายช่วงเวลาหรือในช่วงเวลาอดีตถึง ปัจจุบัน เมืองโบราณ หรือชุมชนโบราณเหล่านี้มีหลายลักษณะต่างกันไป ซึ่งหากพิจารณาแล้วอาจจัดว่า เมืองนครปฐมเป็นเมืองประวัติศาสตร์ที่สำคัญ โดยเป็นเมืองประวัติศาสตร์ที่มีพัฒนาการจากอดีตถึง ปัจจุบัน (Living Ancient/Historic City) คือ เมืองโบราณหรือเมืองประวัติศาสตร์ที่มีการใช้งานสืบเนื่อง มาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรือง ตกต่ำ การฟื้นฟู และพัฒนาตามเวลา

ส่วนย่านประวัติศาสตร์ (Historic District/Historic Centre) หมายถึง พื้นที่ส่วนหนึ่ง ส่วนใดของเมืองซึ่งมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์หรือทางโบราณคดี ประกอบไปด้วยอาคารและองค์ ประกอบทางประวัติศาสตร์ หรือแหล่งโบราณคดีหลายแห่งรวมกันเป็นพื้นที่หนึ่ง ซึ่งจำแนกได้ คือ ย่านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม(Historic / Architectural District) ย่านประวัติศาสตร์พาณิชยกรรม (Commercial District) ย่านประวัติศาสตร์อุตสาหกรรม (Industrial District) ย่านประวัติศาสตร์ชนบท (Rural District) เขตพื้นที่ทางโบราณคดี (Archeological District)

ในการพิจารณาย่านประวัติศาสตร์ ที่มีสาระสำคัญทางประวัติศาสตร์นั้นจะประกอบด้วยกลุ่มอาคาร (Group of Buildings) หรือโครงสร้างของย่าน (Structure) โดยอาศัยข้อมูลทาง ประวัติศาสตร์เป็นตัวชี้นำไปสู่ความเป็นเอกลักษณ์และคุณสมบัติที่ทรงคุณค่าและเปี่ยมไปด้วยคุณภาพ (Aesthetic Qualities) ของพื้นที่หรือท้องถิ่นนั้นๆ

2.2.4.4. ศิลปกรรมและวัฒนธรรมประเพณี (Art and Culture) ได้แก่ งานศิลปกรรม ต่างๆทั้งประติมากรรม จิตรกรรม หรือเป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของงานสถาปัตยกรรม รวมทั้งกิจกรรม

(Activities) ประเพณี (Custom) เป็นต้น ทั้งสองประเภทจะเป็นองค์ประกอบย่อยในการอนุรักษ์ เป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงวิถีชีวิต (Way of Life) และคุณภาพชีวิต (Quality of Life) ของชุมชนที่เป็นส่วนหนึ่งที่ก่อให้เกิดเอกลักษณ์ของชุมชน

ทั้งรูปแบบสถาปัตยกรรม โบราณสถาน อนุสรณ์สถาน ศิลปกรรม วัฒนธรรม ประเพณี รวมไปถึงชุมชน ย่าน หรือเมืองประวัติศาสตร์ ล้วนเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ที่จะช่วยเสริมสร้างให้เห็นถึงความเป็นพื้นถิ่น ความเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนหรือเมืองที่ต่างออกไปจากชุมชนอื่นๆ โดยที่ "เอกลักษณ์" นั้นสามารถอธิบายได้หลายอย่าง

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้ความหมายของคำว่า **เอกลักษณ์** คือ ลักษณะที่เหมือนกัน หรือร่วมกันตรงกับภาษาอังกฤษ Identity

Burke ได้ให้ความหมายของคำว่า เอกลักษณ์ของเมือง (Charter of Town) หมายถึง ลักษณะเฉพาะของเมืองซึ่งเกิดจากภาพรวม จินตภาพของการรวมกันของกลุ่มอาคาร (Building Fabric) รูปแบบของเมือง โครงข่ายถนน (Pattern of Road) รวมทั้งบรรยากาศของชุมชน ลักษณะและกิจกรรมของสังคม เศรษฐกิจ ตลอดจนอิทธิพลจากภูมิประเทศและนโยบายทางการเมือง หรือ หมายถึง ลักษณะพิเศษที่ทำให้เมืองแตกต่างไปจากเมืองอื่นๆ¹³

Lynch ให้ความหมายของคำว่า เอกลักษณ์ (Identity) ว่าสิ่งต่างๆ ที่ประกอบกันเป็นเมือง ต่างปรากฏลักษณะที่มีความเป็นตัวของตัวเอง และต่างเป็นสิ่งที่แยกจากกันโดยมีสัญญาณชี้แนะประกอบอยู่

เอกลักษณ์ อาจหมายถึง คุณค่าทางความงาม ความหายาก ความเป็นแบบแผนทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมของชุมชน ความเป็นที่สุด ความต่อเนื่องของพื้นที่และความสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่อาจจะไม่มีคุณค่าทางความงามหรือความเป็นแบบแผนก็ได้ โดยสิ่งเหล่านี้จะเป็นตัวบอกความเป็น เอกลักษณ์ของชุมชน¹⁴

แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์แรกเริ่มจะให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมไว้ค่อนข้างมากเพราะอาคาร สิ่งก่อสร้าง สถาปัตยกรรมต่างๆ จะเป็นอาคารที่มีความมั่นคงแข็งแรง ความคงทนต่อการเสื่อมสลายทางธรรมชาติมีสูงกว่าสิ่งประดิษฐ์ประเภทอื่นและสามารถใช้งานสถาปัตยกรรมเป็นเครื่องบ่งบอกถึงพัฒนาการของชุมชนและยุคสมัยต่างๆ ได้ อีกทั้งเป็น

¹³ Gerald Burke, *Townscape*. (Great Britain: Pelican Book Ltd., 1976), อ้างถึงใน จารุณี ศิริมงคลลา, "การศึกษาจินตภาพกรุงรัตนโกสินทร์เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 40.

¹⁴ สุกัญญา เขียมชัย, "การศึกษาเพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์ชุมชนเมืองลำปาง" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 5.

เอกลักษณ์ของชุมชนนั้นๆ ต่อมาแนวทางในการอนุรักษ์ได้เปลี่ยนแปลงไป ได้ให้ความสำคัญกับองค์ประกอบโดยรวมของสถาปัตยกรรมนั้นๆ ปรากฏออกมาในรูปของการอนุรักษ์ความต่อเนื่องของอาคารสิ่งแวดล้อมโดยรวมของอาคารไปจนกระทั่งถึงการอนุรักษ์ต่อเนื่องทั้งชุมชน ในขณะที่เดียวกันบทบาทของอาคารหรือสถาปัตยกรรมที่มีต่อชุมชนนั้นๆ ยังขึ้นอยู่กับการใช้สอยของชุมชนที่ก่อให้เกิดศิลปกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน เช่น การอนุรักษ์วัดและชุมชนโดยรอบวัดโบราณที่ยังมีการดำเนินกิจกรรมทางศาสนาอยู่อย่างต่อเนื่อง ยังคงมีการสร้างศิลปกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับกิจกรรมทางศาสนา วัดก็ยังคงมีบทบาทในการเป็นศูนย์กลางทางกิจกรรมทางสังคมของชุมชนนั้นๆ การอนุรักษ์จึงได้ขยายวงกว้างขึ้นมากกว่าการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมหลังเดียว

จึงอาจกล่าวได้ว่า ชุมชนที่มีวิวัฒนาการมาช้านาน มีการแสดงออกของมนุษย์ในชุมชนในด้านต่างๆ มากมาย การศึกษาคุณค่าของชุมชนเพื่อการอนุรักษ์นั้นจึงไม่อาจเลือกอนุรักษ์เพียงสิ่งหนึ่งสิ่งเดียวได้ แต่จะต้องประกอบไปด้วย

1. สถาปัตยกรรม ได้แก่ อาคารเดี่ยว กลุ่มอาคาร และอาคารต่อเนื่อง
2. อนุสรณ์สถาน ได้แก่ โบราณสถาน แหล่งโบราณคดีทางธรรมชาติและ ความสำคัญทางประวัติศาสตร์
3. ชุมชน ได้แก่ ชุมชนที่ยังมีชีวิต เมืองและย่านประวัติศาสตร์ ชุมชนโบราณ หรือเมืองร้าง
4. ศิลปกรรมและวัฒนธรรมประเพณี ได้แก่ ศิลปวัตถุ ศิลปกรรม กิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน

2.2.5 การพัฒนาเชิงอนุรักษ์

เมื่อกล่าวถึงชุมชน อาจเรียกว่าชุมชนเมือง ซึ่งหมายถึงส่วนหรือพื้นที่ส่วนหนึ่งของเมืองหรือทั้งเมืองก็ได้ พื้นที่ดังกล่าวอาจต้องการอนุรักษ์และพัฒนาพร้อมกันในเวลาเดียวกัน การพัฒนาบริเวณที่มีงานสถาปัตยกรรม โบราณสถานหรือพื้นที่ที่ควรอนุรักษ์ ควรเป็นการพัฒนาที่มีกรอบจำกัดให้พัฒนาได้เท่าที่ไม่ทำลายบริเวณที่ควรอนุรักษ์ หรือเท่าที่พื้นที่สามารถรองรับกิจกรรมการพัฒนาได้ การพัฒนาลักษณะนี้เรียกว่า “การพัฒนาเชิงอนุรักษ์” ซึ่งแตกต่างกับ “การพัฒนาเชิงเศรษฐกิจ” ซึ่งสามารถพัฒนาเพื่อการเศรษฐกิจได้อย่างเต็มที่ คือ มีการอนุรักษ์น้อย พื้นที่ที่จะพัฒนาสองลักษณะจะแยกออกจากกันโดยมีพื้นที่เชื่อมต่อซึ่งค่อยๆ เปลี่ยนแปลงการพัฒนาจากลักษณะหนึ่งไปยังอีกลักษณะหนึ่ง¹⁵ การพัฒนาสิ่งแวดล้อมรอบงานสถาปัตยกรรมและโบราณสถาน เป็นการพัฒนาพื้นที่ซึ่งเจ้าของพื้นที่อาจเป็นเอกชน นิติบุคคล หรือส่วนราชการซึ่งโดยสิทธิแล้วสามารถสร้างสิ่งก่อสร้างบนพื้นที่

¹⁵ ประสงค์ เขียมอนันต์, “การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชน,” เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เนื่องในวาระครบรอบการสถาปนา 80 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 25-26.

ของตนได้ แต่เมื่อต้องคำนึงถึงความงามของบริเวณและของชุมชนเมือง จึงต้องกำหนดนโยบายและมีมาตรการควบคุมการพัฒนา

2.2.5.1 วิธีการพัฒนาเชิงอนุรักษ์

1) ทำการศึกษาแล้วกำหนดกรอบการพัฒนาในเขตสิ่งแวดล้อม งานสถาปัตยกรรม พร้อมทั้งชี้แนะการพัฒนาเชิงเศรษฐกิจไปยังบริเวณที่เหมาะสม

2) ทำการพัฒนาสาธารณูปโภค เช่น ถนน ทางเดิน ไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ เป็นต้น เท่าที่จำเป็นโดยไม่ให้เกินกว่าที่กำหนดกรอบการพัฒนาไว้

3) ควบคุมการพัฒนาในบริเวณต่างๆ ตามกรอบการพัฒนาที่กำหนดไว้ ตลอดจนบริเวณที่เชื่อมต่อการพัฒนาเชิงเศรษฐกิจต้องควบคุมให้เกิดความกลมกลืนและการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาต้องเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป

4) ส่งเสริมให้เขตสิ่งแวดล้อมงานสถาปัตยกรรมมีความสง่างามและมีบรรยากาศที่เหมาะสม สอดคล้องกลมกลืนกับงานสถาปัตยกรรมนั้นๆ

2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับการขึ้นทะเบียนบัญชีโบราณสถาน

2.3.1 การประกาศขึ้นทะเบียนบัญชีโบราณสถาน

เพื่อให้การปกป้องคุ้มครองมรดกทางศิลปกรรมไว้เป็นหลักฐานของชาติ รัฐบาลของประเทศต่างๆ ได้มอบอำนาจให้คณะกรรมการพิทักษ์มรดกทางศิลปวัฒนธรรม เป็นผู้มีอำนาจในการจัดทำบัญชีทรัพย์สินทางวัฒนธรรมนั้น ในประเทศไทยอำนาจในการพิจารณาว่าสถานที่ก่อสร้างหรือสิ่งก่อสร้างใดควรจัดทำบัญชีไว้เป็นโบราณสถานของชาติ เป็นอำนาจของอธิบดีกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ

โบราณสถาน คือ อสังหาริมทรัพย์ ซึ่งโดยอายุหรือลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์หรือโบราณคดีรวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี ประวัติศาสตร์ อุทยานประวัติศาสตร์

ทะเบียนบัญชีโบราณสถาน คือ รายการโบราณสถานอันเป็นทรัพย์สินของรัฐ และเป็นหลักฐานและกฎเกณฑ์ที่ใช้ทุกจังหวัดทั่วราชอาณาจักร ไม่ว่าทรัพย์สินนั้นจะมีเจ้าของหรือผู้ครอบครองหรือไม่ ทะเบียนบัญชีโบราณสถานเป็นสิ่งช่วยให้กรมศิลปากร องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น หน่วยราชการทั่วไป สามารถใช้เป็นข้อมูลในการดำเนินงานขั้นต่อไปได้

ในมาตรา 7 เพื่อประโยชน์ในการดูแลรักษาและการควบคุมโบราณสถานให้เป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้ให้อธิบดีมีอำนาจประกาศในราชกิจจานุเบกษา "ขึ้นทะเบียนโบราณสถานใดๆตามที่อธิบดีเห็นสมควร" ได้ และให้มีอำนาจกำหนดเขตที่ดินตามที่เห็นสมควรเป็นเขตของโบราณสถาน โดยให้ถือว่าเป็นโบราณสถานด้วยก็ได้

2.3.1.1 แนวทางการกำหนดขอบเขตโบราณสถานของอภิปติกรรมศิลปากร

ตามบทบัญญัติมาตรา 7 วรรค 2 กฎหมายได้ให้อำนาจแก่อภิปติในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมของโบราณสถานไว้ว่า “ให้อภิปติมีอำนาจกำหนดขอบเขตที่ดินตามที่เห็นสมควรเป็นเขตของโบราณสถาน โดยให้ถือว่าเป็นโบราณสถานด้วยก็ได้” อภิปติจึงกำหนดแนวปฏิบัติในการกำหนดขอบเขตที่ดินเพื่อให้พนักงานเจ้าหน้าที่ใช้เป็นแนวปฏิบัติดังนี้

การกำหนดขนาดและขอบเขตของโบราณสถาน กฎหมายมอบอำนาจให้อภิปติกรรมศิลปากรเป็นผู้กำหนดโดยไม่มีข้อกำหนดแน่นอนว่าจะกว้างยาวเท่าไร หากโบราณสถานในเขตเมืองและชุมชนแออัด อย่างน้อยจะกำหนดไว้โดยยาวด้านละ 20 เมตร ห่างจากตัวโบราณสถานที่แท้จริง วัตถุประสงค์ในการกำหนดขอบเขตมีดังนี้

1. เพื่อรักษาสภาพแวดล้อมของโบราณสถานแห่งนั้นมีให้ถูกทำลายไป เพราะมลภาวะต่างๆ เช่น การก่อสร้างอาคารในบริเวณใกล้เคียง ซึ่งอาจเบียดบังหรือข่มความสง่างามของโบราณสถานนั้นๆ
2. เพื่อป้องกันมลภาวะที่เป็นพิษ เช่น โรงงานอุตสาหกรรม หรือทำให้เกิดฝุ่นละอองที่ทำลายโบราณสถานที่ได้ประกาศขึ้นทะเบียนไว้
3. เพื่อควบคุมความเป็นระเบียบในการก่อสร้างอาคารสมัยใหม่ มิให้กลุ่มบ้านเรือนสิ่งก่อสร้างเบียดบังโบราณสถานที่ได้ประกาศขึ้นทะเบียนไว้
4. เพื่อให้กรมศิลปากรสามารถปรับปรุงภูมิทัศน์รอบโบราณสถานให้ดูสวยงามด้วยทิวทัศน์และสร้างความร่วมมือกัน และเป็นคุณค่าของโบราณสถานยิ่งขึ้น

2.3.1.2 มาตรฐานและแนวปฏิบัติในการกันพื้นที่บริเวณแวดล้อมเป็นเขตโบราณสถาน

ในการประกาศพื้นที่โดยรอบโบราณสถาน เป็นเขตโบราณสถานตามมาตรา 7 แห่งพรบ.โบราณสถานฯ มีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันสภาพแวดล้อมของโบราณสถานไม่ให้มีสิ่งรบกวนหรือเบียดอาคารโบราณ หรือป้องกันผลกระทบหรือกระเทือนต่อโบราณสถาน ให้กำหนดแนวปฏิบัติดังนี้

1. ซากวัดร้างในพุทธศาสนาหรือศาสนาพราหมณ์
  - 1) ให้ใช้แนวกำแพงหรือคูน้ำชั้นนอกสุดเป็นเขตสิ่งก่อสร้าง และ
  - 2) เพื่อควบคุมดูแลรักษาการอนุรักษ์และพัฒนาสภาพแวดล้อมของโบราณสถาน ให้กันเขตห่างจากกำแพงหรือคูชั้นนอกออกไปไม่น้อยกว่า 20 เมตร เป็นเขตโบราณสถาน
  - 3) ถ้าโบราณสถานแห่งนั้น มีความสำคัญในระดับชาติ ให้กันเขตโบราณสถานตามข้อ 1.2 ไปไม่น้อยกว่าด้านละ 50 เมตร
  - 4) เฉพาะด้านทางเข้าให้กันพื้นที่มาจนถึงแนวเส้นทางคมนาคมปัจจุบัน เพื่อประโยชน์ในการจัดมุมมอง
2. อาคารสถาปัตยกรรมที่ยังใช้สอยในปัจจุบัน เช่น บ้านเรือน พระอุโบสถ เจดีย์ วิหาร ศาลาการเปรียญ ศาลาหอระฆัง ฯลฯ ให้ดำเนินการดังนี้

- 1) กันเขตบริเวณด้านหน้า โดยวัดจากแนวถนนหรือทางคมนาคม ด้านหน้าไปจนถึงอาคาร
- 2) กันเขตบริเวณด้านข้างทั้ง 2 ข้าง และด้านหลังออกไป 2 เท่าของความสูงอาคารนั้น
- 3) ถ้าเป็นอาคารสถาปัตยกรรมที่มีค่าอันดับ 1 ให้กันออกไป 2 เท่าของข้อ 2.2

3. แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี เช่น ภาพเขียนบนเพิงผา งานแกะสลักในถ้ำ หรือโบราณสถานที่ตั้งอยู่บนภูเขา ให้กันเขตโดยยึดแนวเชิงเขาเป็นเขตแดน ทั้งนี้ เพราะสภาพแวดล้อมเป็นปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีเท่านั้น คุณค่าของศิลปกรรมขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมของโบราณสถานเท่านั้น

4. กลุ่มโบราณสถาน ถ้าโบราณสถาน เช่น วัดร้างมีเขตติดต่อกัน จะกันเขตเป็นพื้นที่รวมเพื่อรักษาแหล่งประวัติศาสตร์นั้นเป็นย่านโบราณสถานก็กระทำได้ ขอบเขตให้พิจารณาตามความเหมาะสม โดยเปิดด้านหน้าทางคมนาคมที่ใกล้ที่สุดเป็นจุดกำหนด

5. โบราณสถานอื่นๆ เช่น สัญลักษณ์ประจำเมือง อนุสาวรีย์ หรือมุมมองของเมือง ให้ควบคุมโดยประกาศตามแนวที่กฎหมายอื่นๆบังคับ เช่น กฎหมายกรมการผังเมือง บทบัญญัติของกรมโยธาธิการ หรือมติคณะรัฐมนตรี

2.4. ความสำคัญของพื้นที่โดยรอบโบราณสถาน¹⁶

พื้นที่โดยรอบโบราณสถาน ในวงวิชาการ อาจมีการเรียกแทนด้วยคำว่า สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะที่เป็นสิ่งส่งเสริมและรักษาคุณค่าตลอดจนคุณภาพของโบราณสถาน และศิลปกรรมให้ดำรงอยู่และมีความหมายยิ่งขึ้น ในทางกลับกัน หากสิ่งแวดล้อมบริเวณโดยรอบโบราณสถานที่เกี่ยวเนื่องกับโบราณสถานหรือศิลปกรรมถูกทำลายหรือเสื่อมโทรมลงไป ย่อมส่งผลกระทบต่อคุณภาพและคุณค่าของศิลปกรรมด้อยลงจนหมดความหมายในที่สุด

ปัจจุบันความเสื่อมโทรมและความเสียหายของสิ่งแวดล้อมในพื้นที่โดยรอบโบราณสถานกำลังเป็นปัญหาที่น่าวิตก โดยเฉพาะในกิจกรรมที่มนุษย์ได้มีส่วนเข้ามามีส่วนร่วมทำลายโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาหรือเพื่อกิจกรรมอื่นๆในท้องถิ่น หรือเพื่อประโยชน์ส่วนตัว ลักษณะการทำลายที่มีผลกระทบต่อแหล่งศิลปกรรม พอสรุปได้ดังนี้

1. สาเหตุทางธรรมชาติ (Nature Force)

¹⁶ สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม (กรุงเทพฯ: สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2541), หน้า 32-33.

1) กาลเวลา ความเสื่อมโทรมตามกาลเวลานั้นเกิดขึ้นได้โดย การชะล้าง การผุพังทลาย จากสภาพดินฟ้าอากาศ สภาพดินฟ้าอากาศในแต่ละพื้นที่มีลักษณะที่แตกต่างกัน ย่อมมีผลต่อการเสื่อมโทรมของตัวโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมโดยรอบ

2) การเปลี่ยนแปลงทางธรณีวิทยา เช่น ผิวโลกเกิดการสั่นสะเทือน

2. สาเหตุจากการกระทำของมนุษย์

การกระทำของมนุษย์มีผลกระทบต่อโบราณสถานทั้งทางตรงและทางอ้อม

ดังต่อไปนี้

1) ทางตรง เป็นการกระทำที่เกิดขึ้นกับตัวโบราณสถานและศิลปกรรมโดยตรง เช่น การลักลอบขุดเจาะ การรื้อทำลาย โยกย้าย ลักษณะ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบต่อโบราณสถานและศิลปกรรมนั้นๆ

2) ทางอ้อม เป็นการกระทำที่เกิดขึ้นต่อสิ่งแวดล้อมโดยรอบโบราณสถานและศิลปกรรม และส่งผลกระทบต่อโบราณสถานและศิลปกรรม เช่น การก่อสร้างอาคารประชิด หรือรูกูล้ำเขตโบราณสถานทำให้เสียคุณค่าความสวยงาม การใช้ที่ดินไม่เหมาะสมโดยรอบเขตโบราณสถาน แรงสั่นสะเทือนจากการก่อสร้างอาคารขนาดใหญ่ ทำความเสียหายให้แก่ตัวโบราณสถานและศิลปกรรม ตลอดจนการสร้างสิ่งบริการสาธารณูปโภคของรัฐที่ไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อพื้นที่โดยรอบโบราณสถานและศิลปกรรม

การศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องข้างต้น มุ่งที่จะนำหลักแนวคิดมาใช้กับการศึกษาครั้งนี้ โดยจะใช้แนวคิดเกี่ยวกับวิวัฒนาการชุมชนและการตั้งถิ่นฐานเพื่อวิเคราะห์การเจริญเติบโตของเมืองนครปฐมและการขยายตัวของชุมชนโดยรอบโบราณสถาน หลักแนวคิดเรื่องการประกาศขึ้นทะเบียนบัญชีโบราณสถานและปัญหาการทำลายสิ่งแวดล้อมโดยรอบโบราณสถาน เพื่อให้ทราบหลักการกำหนดเขตโบราณสถาน รวมทั้งสาเหตุการทำลายสิ่งแวดล้อมโดยรอบโบราณสถาน และการประยุกต์ใช้ความคิดการอนุรักษ์ สำหรับการเสนอแนวทางการพัฒนาเมืองและพื้นที่โดยรอบโบราณสถานบนพื้นฐานการอนุรักษ์ เพื่อให้เมืองสามารถตอบสนองการใช้สอยในปัจจุบันและคงไว้ซึ่งโบราณสถานที่ทรงคุณค่าของเมือง